

RELIGION OG HISTORIE PÅ BALKAN

Litteratur og kommentar

Af Carsten Riis

Denne artikel består af korte kommentarer til et udvalg af den nyere litteratur samt enkelte ældre klassiske værker om religionernes, dvs. kristendommens, islams og jødedommens, historie på Balkan (undtagen Tyrkiet). I gennemgangen lægges særlig vægt på litteratur, der inddrager sammenhængen mellem religionerne og den politiske og sociale historie. I forlængelse af dette følger sig en introduktion til litteratur om Balkanlandenes historie; religion og historie er uadskillelige. I artiklen er kun medtaget litteratur på dansk, engelsk, tysk og fransk og hovedsageligt i form af monografier eller samleværker; jeg har bestræbt mig på at angive de nyeste udgaver, men ikke genoptryk. Enkelte artikler nævnes, når det pågældende tema mig bekendt ikke har været behandlet i anden form eller er forbundet med den nyeste udvikling. Værkernes og artiklernes ofte omfattende litteraturhenvisninger kan lede videre til speciallitteraturen, der hyppigt er forfattet på Balkansprog. Artiklen afsluttes med en kommentar til religionernes betydning og rolle i de nutidige Balkankonflikter.

»Europas krudttønde«

I 1990'ernes begyndelse blev betegnelsen »Europas krudttønde« om Balkan atter tragisk aktuel. Da regimerne i Østeuropa i løbet af efteråret 1989 kollapsede, det ene efter det andet, og Sovjetunionen senere hen faldt fra hinanden, var det ikke Balkan, der påkaldte sig den store opmærksomhed. Dengang var den tyske genforening og Tjekkoslovakiets fløjlsrevolution i søgelyset. Blandt Balkanlandene kom kun Rumænien i fokus omkring julen 1989, da kamphandlinger og henrettelse af despoten Ceaușescu viste et smertefuldt opgør blandt et af Europas fattigste og mest undertrykte folk. Balkan blev i vid udstrækning overset, ikke blot i

Religion og historie på Balkan

medierne, men også af politikerne. Det varede indtil 1990/91, da en krise, der skulle udløse den første europæiske krig siden 2. verdenskrig, var under opsejling.

Balkan har, siden opløsningen af det osmannisk-tyrkiske imperium for alvor tog fart i 1878, været skueplads for et lang række konflikter og krige: Terroren i Makedonien, 1. og 2. Balkankrig, skuddene i Sarajevo 1914, 2. verdenskrig og den græske borgerkrig er nogle af de kendteste. Men vi havde lært at kende det sydøstlige Europa for andet end krige og blodsudgydelser. Jugoslavien var blevet et skattet og billigt ferieland, Grækenland havde overvundet militærdiktaturet og var blevet medlem af EF (EU), mens man i Albanien, Rumænien og Bulgarien fristede tilværelsen bag jerntæpper. De ildevarslende toner begyndte i 1980'erne med svære økonomiske og politiske vanskeligheder i Jugoslavien og de første sammenstød i Kosovo. I 1984/85 udbrød i Bulgarien en etnisk-religiøs konflikt, da de bulgarske myndigheder iværksatte en hårdhændet assimileringspolitik over for den tyrkisktalende muslimske befolkning og foruden tvangsændring af tyrkiske navne til bulgarske også lukkede tyrkiske skoler, aviser og moskeer. En udløber af sammenstødet fulgte i 1989, da ca. 300.000 tyrkisktalende muslimer fra Bulgarien undveg den fortsatte undertrykkelsespolitik ved at krydse den tyrkiske grænse og derved skabte Europas hidtil største flygtningestrøm siden 2. verdenskrig.

I Jugoslavien voksede spændingerne for at ende i krig, men ikke mellem jugoslavere, som kun 5,4% i 1981 og 3% i 1991 ønskede at betegne sig i befolkningsstatistikkerne. De var serbere, slovenere, kroater, Muslimer, albanere, makedonere, ungarere osv., og i stedet for at være vores rejsemål kom de til os som flygtninge. I Kosovo er albanerne holdt i de serbiske myndigheders jerngreb. Det gamle makedonske spørgsmål er påny på dagsordenen, og Grækenlands EU-partnere må yde deres bedste for at forstå, hvad denne sag går ud på. Lidelserne, nyhedsmediernes reportager og en strøm af resolutioner, alliancer og brudte fredsaftaler har vist, at Balkan i 1990'erne blev aktuel i en grad, man gerne havde været foruden.

En fortrinlig dokumentation og analyse af opløsningsprocessen i Jugoslavien frem til foråret 1993 foreligger i Lenard J. Cohen, *Broken Bonds. The Disintegration of Yugoslavia* (1993). De nationale ideologier

og spændingerne mellem de sydslaviske folk ved dannelsen af Jugoslavien (egentlig Serbernes, Kroaternes og Slovenernes Kongedømme) i 1918 er genstand for en dybtgående undersøgelse i Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics* (1984, nyt forord i 1992-udgaven), og selv om Banacs tidshorisont er 1918-21, bringer hans analyser en værdifuld baggrund for den nutidige situation, hvori de sydslaviske folks samling er opgivet.¹ Det jugoslaviske kongedømme før 2. verdenskrig blev efter krigen betegnet som et »nationernes fængsel«; Titos partisaner valgte slagordet »broderskab og enhed« og førte efter en første usikker periode en aktiv nationalitetspolitik ved at afbalancere nationaliteterne og ved sågar at opfinde nye nationaliteter som makedonere og Muslimer. Denne politik kombineret med en aktiv og hårdhændet undertrykkelse af nationalistiske bevægelser uden for kommunistpartiets kontrol lykkedes ikke. Ansporet af nye politiske ledere blev Jugoslavien i begyndelsen af 1990'erne igen betragtet som et »nationernes fængsel«.

Minoritetsstudier

En af de relevante indfaldsvinkler til forholdene på Balkan er minoritetsstudier, og de giver også et fingerpeg om konfliktpotentialer i den ny nationalismes tidsalder. Hugh Poulton, *The Balkans. Minorities and States in Conflict* (New edition, 1993) er disponeret som en gennemgang fra land til land (undtagen Rumænien og Tyrkiet), fra brændpunkt til brændpunkt og rummer en omfattende dokumentation og statistisk materiale om etniske og religiøse minoritetsgrupper. Poulton analyserer ikke blot de velkendte minoritetskonflikter som Kosovo, Bosnien, serberne i Kroatien og muslimer i Bulgarien, men også de mindre kendte som Grækenlands manglende anerkendelse af minoriteter – makedonere kaldes slavisktalende grækere – og forholdene for mindre minoritetsgrupper som sigøjnere, vlakker og jøder. Poultons bog er skrevet ud fra et erklæret minoritets- og menneskerettighedsstandpunkt, og overgrebene på religiøse og etniske grupper står i centrum. Alle lande, alle nationaliteter og alle religiøse konfessioner er involveret i minoritets/majoritetsproblemer. Med forbindelse til det velansete Südost-Institut i München er udkommet to nyere artikelsamlinger: Roland Schönfeld (Hg.), *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa* (1987) og Gerhard

Religion og historie på Balkan

Seewann (Hg.), *Minderheitenfragen in Südosteuropa* (1992), som bringer udførlige analyser af minoritets- og nationalitetsforhold i hele Sydøsteuropa (undtagen Albanien), der efter tysk forskningstradition også inkluderer Ungarn. I begge bøger findes tillige en række generelle artikler om etnisk identitet bl.a. Friedrich Heckmann, »Ethnos, Demos und Nation, oder: Woher stammt die Intoleranz des Nationalstaates gegenüber ethnischen Minderheiten?« (Seewann 1992, 9-36).

RELIGION

Kristendommen og islam er de mest udbredte religioner på Balkan. De største kristne trossamfund er den romerskkatolske kirke og de ortodokse nationalkirker i Grækenland, Bulgarien, Albanien, Serbien, Makedonien (dog ikke anerkendt) og Rumænien. Karsten Fledelius har i »Religion og politik på Balkan fra romertid til nutid« (i: Erik André Andersen & Håkan Wiberg (red.), *Storm over Balkan* (1994, 152-187) givet en kort introduktion til religionernes historie og perspektiveret til den nuværende situation.

Kristendommen

Det er vanskeligt at henvise til en samlet, dybtgående fremstilling af nyere dato om kristendommens historie på Balkan. Vedrørende den ortodokse kirke i Byzans foreligger Joan M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire* (1986, med mindre rettelser 1990), men ellers er det generelt nødvendigt at præcisere den geografiske, kronologiske eller tematiske horisont. Inden for de nærværende rammer må jeg nævne en generel introduktion til ortodoks kristendomshistorie og en håndbogserie; begge kan med deres specialiserede litteraturhenvisninger føre frem til afgrænsede emner i såvel ortodoks som romerskkatolsk kristendomshistorie.

Nyudgaven af *Handbuch der Ostkirchenkunde*, Band I-II (Nyssen, W.; Schulz, H.-J. und Wiertz, P. (Hgg.), 1984, 1989; de to første af tre bind foreligger) giver en oversigt over de ortodokse kirkers historie, gennemgang af dogmer og teologi, sakramenter, liturgi, fromhedsliv, ikonografi

osv. *Handbuch der Ostkirchenkunde* bringer gode indføringer til ortodoks teologi og kristendomshistorie og rummer så godt som udtømmende bibliografier om de nationale ortodokse kirker (foruden om de orientalske kirker).

I løbet af de sidste knap tyve år har Klaus-Detlev Grothusen redigeret en stor serie af samtidshistoriske håndbøger om de enkelte sydøsteuropæiske lande: *Südosteuropa-Handbuch*, Band I: *Jugoslawien* (1975); Band II: *Rumänien* (1977); Band III: *Griechenland* (1980); Band IV: *Türkei* (1985); Band V: *Ungarn* (1987); Band VI: *Bulgarien* (1990); Band VII: *Albanien* (1993). Den lange udgivelsestid har gjort værket ujævnt, og for de første binds vedkommende er kapitlerne om politiske og økonomiske emner sørgeligt forældede. Alle bind har kapitler og litteraturlister om kirker og trossamfund; disse er ikke i samme grad ramt af forældelse, selv om det vedrørende forholdet mellem staterne og trossamfundene kun er i bindene om Bulgarien og Albanien, at man har kunnet inddrage den ændrede religionspolitik efter omvæltningerne i 1989 og senere. Det er seriens politik, at samtlige religiøse grupperinger behandles, og derfor inddrages også mindre protestantiske trossamfund sammen med de små jødiske menigheder, der er tilbage efter 2. verdenskrig og udvandring til Israel.

I de seneste årtier har kirkernes og kristendommens forhold under de kommunistiske/socialistiske regimer været et fremtrædende forskningsfelt. Emnet ville være bedst tjent med sin egen oversigtsartikel; i denne sammenhæng kan henvises til de relevante bibliografier i f.eks. *Südosteuropa-Handbuch* og *Handbuch der Ostkirchenkunde* samt et tidsskrift som *Religion in Communist Lands* (1972ff.) fortsat som *Religion, State & Society* (1992ff.), der løbende har dækket udviklingen i de kommunistiske/socialistiske Balkanlande.² En undtagelse skal dog gøres for Jugoslaviens vedkommende. Stella Alexander, *Church and State in Yugoslavia since 1945* (1979) analyserer den katolske og den serbisk-ortodokse kirkes forhold til det ateistiske styre. Netop i det tidligere Jugoslavien har man i de sidste år kunnet følge en markant ændring i religionspolitikken. I Serbien og Kroatien, men også Bosnien-Hercegovina, er religion og trossamfund fra at have indtaget en skyggetilværelse – tålt, men ikke meget mere – blevet en brik i de nuværende magthaveres nationa-

Religion og historie på Balkan

listiske politik. Sabrina P. Ramet har i *Balkan Babel. Politics, Culture, and Religion in Yugoslavia* (1992) i tre kapitler om henholdsvis den katolske kirke (p. 121-144), den ortodokse kirke (p. 145-164) og islam (p. 165-174) søgt at trække linierne fra religionspolitikken under det socialistiske styre frem til religionernes rolle og betydning i det fragmenterede Jugoslavien. I sin vurdering af religionens rolle i konflikterne undgår hun at stille situationen op som en konfrontation mellem katolicisme, ortodoksi og islam, og hendes opfattelse af religion som en del af det legitimerende system for den nationalistiske politik er frugtbar.

Islam

Efter de ortodokse og katolske kirkesamfund er islam den mest udbredte religion på Balkan. Jeg vil nedenfor komme nærmere ind på litteraturen om det osmannisk-tyrkiske herredømme, der fra midten af det 14. århundrede bragte islam til Balkan. De muslimske befolkninger på Balkan i efter-osmannisk tid er samlet behandlet i et omfattende værk, der bliver en klassiker: Alexandre Popovic, *L'Islam balkanique. Les Musulmans du sud-est européen dans la période post-ottomane* (1986). Popovic begynder sine redegørelser og analyser ved hvert Balkanlands løsrivelse fra osmannerne og går frem land efter land, hvorunder hans imponerende indsigt demonstreres; det er det hidtil vigtigste forskningsarbejde om emnet og åbner gennem sin bibliografi (60 s.!) op for specialisering i alle retninger. Seriøs forskning om islam på Balkan i det 19. og 20. århundrede må tage sit udgangspunkt i Popovics bog.

Den samme anbefaling kan desværre ikke gælde for H. T. Norris, *Islam in the Balkans. Religion and Society between Europe and the Arab World* (1993), som jeg ellers havde imødeset med forventning. Norris tager udgangspunkt i en opfattelse af islam på Balkan som andet og mere end en del af den osmanniske arv. Derfor indleder han med et kort kapitel om de få spor af kontakt mellem den islamisk-arabiske verden og Balkan forud for osmannerne. Under den følgende beskæftigelse med osmannisk tid lægges hovedvægten på orientalsk indflydelse, sufiordenernes historiske forbindelse med Centralasien, og Norris vier flere kapitler til arabisk folkelig litteratur og sufipoesi i Albanien i det 19. og 20. århundrede for derefter at søge sporene af Balkanmuslimer i

Nordafrika og Syrien. Bogens analyser er primært baseret på materiale fra Albanien, og forfatteren er særlig optaget af sufisme. Nogle afsnit om rumænske klostres forbindelse til den arabiske verden, om Kosovoslaget og endda et appendiks om nogle serbiske kredses opfattelse af islam i 1980'erne er ufærdige ansatser. Dette korte referat viser allerede, at Norris' bog mangler en klar disposition og tager for mange emner op, som ikke analyseres i nævneværdig grad eller sættes i forbindelse med bogens hovedemner. I tyngdepunkterne om Albanien og sufisme har bogen sine kvaliteter; problemet er titlen, der prætenderer langt mere, end den indløser. Desuden er jeg af den opfattelse, at studiet af islam på Balkan sagligt set må bedrives som en gren af osmanniske studier og for det 19. og 20. århundredes vedkommende i den særlige Balkankontekst, som det osmanniske imperiums efterfølgerstater udgør. Med osmannerne fulgte selvfølgelig arabiske påvirkninger, men de blev formidlet og formet af osmannerne; manglende anerkendelse af dette svækker forskningsresultaterne.³

Islam, jødedom og kristendom under osmannerne

De muslimske befolkninger, der lever i dag på Balkan, er et resultat af sammenstødet i det 14. og 15. århundrede mellem det osmannisk-islamske imperium og de kristne middelalderriger og fyrstendømmer.⁴ Balkans muslimer er enten efterkommere af muslimske kolonisorer fra Anatolien og fjernere egne i Asien, eller de stammer fra lokale kristne, der efter f.eks. de byzantinske, de bulgarske og de serbiske kristne rigers politiske sammenbrud konverterede til islam.

Tilstedeværelsen af den store muslimske befolkning i Bosnien-Hercegovina (før krigens udbrud i april 1992 godt 40%) har været genstand for betydelig forskningsopmærksomhed. Hovedproblemet har været at forklare, hvorfor den lokale slaviske befolkning allerede i tidlig osmannisk tid netop i Bosnien trådte over til islam. En stadig ofte gengivet teori, der stammer fra det 19. århundrede, forklarer, at Bosnien på tærsklen til den endelige osmanniske erobring i 1463 var religiøst domineret af kætterske bogomiler, hvis trosopfattelser på dette sene tidspunkt i bogomilismens historie man faktisk ved meget lidt om, men som ifølge teorien antages at have ligget islam nær. Videre lyder det, at bogomiler-

Religion og historie på Balkan

ne havde en egen kirke, normalt betegnet »Den bosniske kirke«, der blev forfulgt både fra ortodoks og katolsk side. Forfølgelserne motiverede en betydelig del af befolkningen sammen med overklassen til konversion, da muligheden bød sig. Teorien er, uanset dens udbredelse, usikkert funderet. Forskningsdiskussionen kan følges i Srećko M. Džaja, *Die 'Bosnische Kirche' und das Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegowina in den Forschungen nach dem Zweiten Weltkrieg* (1978), og samme forfatter har beskæftiget sig med det særlige tilfælde, som Bosnien og Hercegovina udgør i *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463-1804* (1984). »Bogomilerteorien« er anfægtet i en disputats af John V. A. Fine (Jr.), *The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries* (1975), som må inddrages i studier om den hurtige islamisering af Bosnien. Fine finder hverken markante dualistiske eller andre kætterske træk, men en løs og ringe udbredt kirkelig organisation, der, selv om den teologisk set stod katolicismen nærmest, var i modsætningsforhold til Romerkirken. Fine har svært ved at finde belæg for »bogomilerteorien« og finder snarere en religiøs indifference i Bosnien og Hercegovina på det tidspunkt, da den osmanniske erobring fandt sted.

Islam, ortodoksi, katolicisme og jødedom var hovedkonfessionerne i det osmanniske imperiums europæiske besiddelser. Heraf var islam den herskende classes religion. Kristne og jøder tilhørte anerkendte religioner, men var underlagt en række betingelser og restriktioner til gengæld for tilladelse til at praktisere deres religion.⁵ De anerkendte trossamfund besad en vis indre autonomi og udøvede jurisdiktion især i ægteskabs- og arvesager over det pågældende religionssamfunds medlemmer. Ordningen er kendt som *millet*-systemet og betegner det osmanniske imperiums grundlæggende organisation efter religiøse skillelinier. Alle indbyggere og dermed også muslimer tilhørte i kraft af deres religion en bestemt *millet*. Dette kompleks af emner er genstand for undersøgelse i to bind under redaktion af Benjamin Braude & Bernard Lewis, *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, Vol. I-II (1982). Andet bind omhandler imperiets arabiske besiddelser. Første bind er ikke snævert begrænset til osmannisk tid, men rummer

også bidrag om forholdet mellem islam og kristendom i tidlig islamisk tid (C. E. Bosworth, »The Concept of Dhimma in Early Islam«, Vol. I, 37-51) og i tiden efter (Kemal H. Karpat, »Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era«, Vol. I, 141-169), men hovedvægten ligger naturligvis på religionssammenstødet under osmannerne som f.eks. i redaktørernes »Introduction« (Vol. I, 1-34), i Braudes provokerende »Foundation Myths of the Millet System« (Vol. I, 69-88) og i İ. Metin Kunt, »Transformation of Zimmi into Askeri« (Vol. I, 55-67).

Jødiske befolkninger levede på Balkan lang tid inden osmannernes komme, og efter korstogstidens pogromer i dele af det katolske Europa var flere kommet til. Den jødiske indvandring tog kraftigt til under osmannerne, som tog imod mange på flugt fra forfølgelser. Balkan blev hjemsted for en blomstrende jødisk kultur, men underlagt den generelle osmannisk-islamiske religionspolitik over for anerkendte religioner. Stanford Shaw har i *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* (1991) givet en omfattende analyse af demografi, erhvervsforhold, sociale forhold, kultur osv. blandt imperiets og Tyrkiets jødiske befolkning, og bogen kan sammen med Braude & Lewis (1982) tjene som indgang til den omfangsrige forskning i jødernes historie under osmannerne.

De ortodokse befolkningers forhold er genstand for undersøgelse i en klassiker af Steven Runciman, *The Great Church in Captivity. A Study of the Patriarchate of Constantinople From the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence* (1968). Runciman er som altid en engagerende historiker og fortæller; men man kan beklage, at han i nogle tilfælde drager konklusioner uden klart at redegøre for den usikkerhed, de er omgærdet med. Det gælder f.eks. i omtalen af Mehmet Erobrerens religionspolitik (kapitlet »The New Pattern«, 165-185). Runcimans bog er skævt disponeret, for så vidt som flere store kapitler omhandler forholdet til de kristne kirker uden for osmannernes domæne; alligevel er bogen stadig anbefalelsesværdig. Af nyere dato er Kemal H. Karpat, »Ottoman Views and Policies Towards the Orthodox Christian Church« (i: *Greek Orthodox Theological Review*, Vol. 31, Nr. 1-2, 1986, 131-155), og Runciman trækker de store linier op i »*Rum Milleti*: The

Religion og historie på Balkan

Orthodox Communities under the Ottoman Sultans« (i: Yiannias, J. J. (ed.), *The Byzantine Tradition After the Fall of Constantinople*, 1991, 1-15).

Mens Runcimans og Karpats emne er de ortodokse befolkninger, der udgjorde den største kristne gruppe under osmannerne, har Charles A. Frazee i *Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453-1923* (1983) taget de katolske befolkningers forhold op. Bogen er desuden interessant ved sin analyse af den katolske mission, som bortset fra begrænsede områder bl.a. i Makedonien havde svært ved at vinde fodfæste blandt de ortodokse befolkninger, der særlig fra det 19. århundrede betragtede deres religion som et nationalitetsanliggende.

Endelig skal nævnes Klára Hegyi & Vera Zimányi, *Muslims and Christen. Das Osmanische Reich in Europa* (1988) – ikke for tekstens skyld, men pga. bogens fremragende illustrationsmateriale, som, bortset fra enkelte moderne fotografier af Balkanmoskeer, er reproduceret fra originale værker. Her er i stik og tegninger en mangfoldighed af sultaner, vesirer, pashaer, patriarker og poper; byer med minareter og kirketårne; kort og fæstningsplaner; våben, udrustninger og markredskaber; sultanens kristne og muslimske undersåtter.

HISTORIE

National selvforståelse

I Balkanlandene er historie et alvorligt anliggende. I det osmanniske riges efterfølgerstater (Grækenland, Bulgarien, Albanien, Serbien/Jugoslavien, Montenegro, Rumænien) har det været en udbredt praksis også fra officielt hold at ofre historikernes arbejde betydelig bevågenhed. Balkanlandene, med undtagelse af Slovenien og en del af Kroatien, var fra 14.-15. århundrede del af det osmanniske imperium, er påvirkede af arven derfra, og de er i det 19.-20. århundrede opståede under løsrivelseskrige, indtil osmannerimperiet i 1923/24 blev opløst, kalifatet nedlagt, og det tilbageblevne territorium indgik i den Tyrkiske Republik. Disse forhold forener Balkanlandene og er betydningsfulde elementer i det, der gør Balkan til noget specielt i europæisk historie. Efterfølgerstater-

nes historikere har i en ubrudt linie fra det 19. århundrede bidraget til dannelse af nationalmytologier, der skulle yde historisk legitimering af nationalstaterne. Et af målene har været at bevise folkeslagenes historiske kontinuitet, og dermed har arbejdet været forbundet med etnisk ideologi og tillige ofte underbygget krav på nabolandenes territorium.⁶

Ved brug af historien er en national identitetsfølelse søgt opbygget og understøttet, og i de socialistiske lande blandt efterfølgerstaterne har traditionen for forskningsstyring indebåret, at processen har været centralt dirigeret fra regimernes side. Den nationale røgelse bl.a. på nationale fest- eller mindedage, i skolebøgerne og i folkedigtningen har været tyk og kunne f.eks. under den serbiske »helligholdelse« den 28. juni 1989 af 600-års dagen for Kosovosløbet udvikle sig til nationalt hysteri. Gunnar Hering, »Die Osmanenzeit im Selbstverständnis der Völker Südosteuropas« (i: Majer, H. G. (Hg.), *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen (Südosteuropa-Handbuch*, 19. Band), 1989, 355-380), er en fin lille analyse af den rolle, som det osmanniske herredømme spiller i den nationale selvforståelse blandt efterfølgerstaternes befolkninger. Hering trækker en række karakteristiske stereotyper og fordomme frem og følger deres tratering, som er blevet varetaget af de politiske systemers magteliter, af historikere og publicister og i folkloristiske overleveringer. Derimod finder han ikke plads til det interessante område, som skønlitteraturen udgør.⁷

»Katastrofeteorien«

De karakteristiske stereotyper og fordomme vedrørende den osmanniske periode i de nationale selvforståelser eller nationalmytologier på Balkan (undtagen Tyrkiet) er af Machiel Kiel rammende blevet betegnet »katastrofeteorien«.⁸ Den stammer fra det 19. århundrede og har vist sig særdeles livskraftig i både akademisk og populariseret historiografi. Når jeg i denne sammenhæng fremhæver »katastrofeteorien«, skyldes det også dens forståelse af osmannernes religion som undertrykkelsesmekanisme, hvorved den er en brik i forholdet mellem muslimer og kristne på Balkan i dag. Men selvfølgelig findes også fortræffelig forskning fra Balkanhistorikerens hånd; disse har bare ikke altid haft let ved at

Religion og historie på Balkan

komme til orde for den officielle linie og har haft minimal mulighed for at trænge ind i og forandre nationalmytologierne.⁹

»Katastrofeteorien« er resultat af en opfattelse af begivenhederne under det osmanniske imperiums opløsning som karakteristiske for hele imperiets historie. Det osmanniske herredømmes grundlæggende træk fordrejes eller forfalskes gennem det 19. århundredes perspektiv, da imperiet gik sin undergang i møde under en kombination af militær underlegenhed, administrativ opløsning og ødelæggende korruption. Ifølge »katastrofeteorien« var osmannerherredømmet en lang istid med kulturelt mørke, folkemord og orientalsk despoti. På tærsklen til erobringen var de kristne riger jævnbyrdige med den byzantinske storhedstid; men osmannerne, drevet af blodtørst og plyndringstrang kombineret med islamisk religiøs fanatisme, ødelagde de kristne Balkanfolks kulturelle udvikling. De udryddede de førende lag af politiske og religiøse ledere, og deres religion blev brugt til at komme de kristne befolkninger til livs. I første omgang skulle en aggressiv propaganda vinde tilhængere for islam gennem individuel islamisering; men da det ikke bragte tilstrækkeligt resultat, satte osmannerne ind med regelret tvangsislamisering. De kristne overlevede og bevarede kun deres nationale kultur og religion på grund af en trodsig og heroisk modstandskamp.

Efter den opfattelse, der her er skitseret, bliver det osmanniske herredømme efterfølgerstaternes historiske omdrejningspunkt og et brændpunkt for forståelsen af landenes historie. De kristne Balkanfolks »gyldne tid« udgøres af tiden inden osmannerne, dvs. i middelalderens riger, som osmannerne erobrede og knuste. Siden befrielsen fra »det osmanniske åg« har det været folkenes mål og bestemmelse at realisere den glørværdige udvikling, der var undervejs i middelalderrigerne. Tyngdepunkterne i denne historieopfattelse bliver derfor »guldalderen« i middelalderrigerne på den ene side og det forhadte osmannerherredømme på den anden. Begge tyngdepunkter fortolkes fra modstandskampen og det 19. århundredes frihedsbevægelsers synsvinkel, og herved for-drejes forståelsen af det osmanniske herredømme.¹⁰

Balkans historie

Det kaotiske indtryk, som forholdene på Balkan kan efterlade, lader sig kun forstå, hvis man danner sig et begreb om områdets historie; den er også nutidens nationalistiske kredses arsenal om end i forvrænget og misbrugt form. Interessen for samlede fremstillinger af Balkanlandenes historie er tydeligvis vokset de senere år, og der er sågar udkommet et fotografisk genoptryk af Ferdinand Schevill, *A History of the Balkans. From the Earliest Times to the Present Day* (1991) oprindelig udgivet i 1922.¹¹ I dansk oversættelse foreligger Pierre Béhar, *Østrig-Ungarn. Historien om det østlige og sydlige Europa – og en fremtidsvision* (1992),¹² der i knappe kapitler gennemgår Østeuropas og Balkans historie fra folkevandringstiden til i dag med særlig vægt på de osmanniske og habsburgske imperier. Interessen for overnationale imperier afspejler sig også i Béhars fremtidsvision, der rummer en dannelse af en Donau-føderation og en Balkan-føderation. Tankerne synes, i lyset af udviklingen siden bogens affattelse, at ligge meget fjernt fra den politiske virkelighed og tættere på de »fantasifostre« (s. 158), som Béhar er opmærksom på, at de formentlig vil blive opfattet som.

Set i et bredt Balkanperspektiv er den osmanniske tid som nævnt af afgørende betydning, idet den udgør en fælles arv og historie for efterfølgerstaterne og rummer nøglen til den fantastiske blanding af etniske og religiøse grupper, der præger Balkan og indgår i nutidens konflikter. I det regionale perspektiv er andre historiske begivenheder mere fremtrædende, herunder også forhold, der indgår i regionale konflikter som f.eks. 2. verdenskrig mellem serbere og kroater og arven fra Alexander den Store mellem Grækenland og republikken Makedonien.

I den følgende litteratur inddrages såvel det brede som det regionale perspektiv. Udvalget er koncentreret om middelalderen, det osmanniske herredømme og nyere tid og rummer en række fagligt redelige analyser af Balkans historie. Perspektivet er derfor overvejende den historie, der umiddelbart fører frem til situationen i dag. Speciallitteratur om antikken og Det Byzantinske Rige medtages ikke; men de brede fremstillinger dækker også disse perioder. I den anførte litteratur inddrages i vidt omfang også religionernes historie; hvad angår sammenstødet mellem kristendom/jødedom og islam henvises til mere specialiseret litteratur

Religion og historie på Balkan

omtalt i afsnittet om »Islam, jødedom og kristendom under osmannerne«.

Balkanlandenes historie fra oldtiden til i dag er forbilledligt gennemgået i Edgar Hösch, *Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart* (2. Ausg., 1993). Hösch er leder af den historiske afdeling ved Südost-Institut i München, og selv om hans fremstilling er skrevet inden for rammerne af et enkelt bind med de naturlige begrænsninger, der følger deraf, er det ambitiøse forehavende lykkedes. Höschs bog er i dag det bedste sted at indlede bekendtskabet med Balkanhistorie, og denne vurdering forstærkes af den hjælp, forfatteren giver til videre studier gennem en kort forskningsoversigt og oplysninger om videnskabelige hjælpemidler og håndbøger. Den tematisk ordnede bibliografi (herunder også »Kirchengeschichte«) forøger også bogens værdi som et fortræffeligt arbejdsredskab.

Middelalderrigerne er mere detaljeret behandlet i to bind af John V. A. Fine (Jr.), *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century* og *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest* (1983, 1987). Begge bøger er guldgruber for informationer og især anvendelige som en grundig oversigt over den politiske historie. Fine indleder flere af sine kapitler med en diskussion af væsentlige og omstridte forskningsproblemer i forbindelse med emnet eller perioden, men har i sin fremstilling generelt en svaghed for lange passager med begivenhedshistorie uden megen analyse.

Peter F. Sugar, *Southeastern Europa under Ottoman Rule, 1354-1804* (1977) er efterhånden ved at være en ældre publikation, men er endnu ikke overgået af nyere udgivelser. Bogen er godt disponeret ved en generel introduktion til det osmanniske administrative og sociale system, hvorefter han følger den specifikke udvikling i de enkelte områder. Det er den rigtige måde at løse et problem, der er karakteristisk for imperiehistorieskrivning: forholdet mellem den fælles og den regionale historie.

I samme serie som Sugars bog og til at dække den efterfølgende periode udkom Charles & Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States 1804-1920* (1977). Den er ikke længere aktuel, da

Barbara Jelavich selv i et tobindsværk nævnt nedenfor har revideret sin fremstilling.

En kronologisk horisont nogenlunde svarende til Sugars og Jelavichs er dækket i Georges Castellans, *History of the Balkans. From Mohammed the Conqueror to Stalin* (1992), der så godt som udelukkende drejer sig om den politiske historie. På grund af graverende mangler kan jeg ikke anbefale Castellans bog. Der er ingen litteraturliste bortset fra ganske få henvisninger i det usystematiske og sparsomme noteapparat. Oveni glimrer stikordsregistre ved deres fravær, og det er ubegribeligt, at en bog, der dækker et så stort geografisk område over så lang tid, kan udkomme uden disse afgørende hjælpemidler, og at Columbia University i serien *East European Monographs* vil lægge navn til.

Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Vol. I: *Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1208-1808*; Vol. II (sammen med Ezel Kural Shaw): *Reform, Revolution and Republic. The Rise of Modern Turkey 1808-1975* (1976-77) omfatter også det moderne Tyrkiets historie, som i fremstillinger af Balkans historie almindeligvis udelades. Shaw-ægteparret fremlægger et overvejende positivt billede af et aggressivt ekspanderende, men i lange perioder også veladministreret osmannisk imperium, og deres bøger dækker mere udførligt den fælles historie for alle imperiets indbyggere og regioner. I sagens natur kan de ikke analysere Balkanforhold i detaljerne, og religionernes historie får kun begrænset opmærksomhed. Værket er genoptrykt i flere oplag og er blevet en standardindføring, men har været genstand for betydelig akademisk kritik. Man kan for reference til kritikken konsultere Speros Vryonis' (Jr.) over 100 sider lange vurdering: »Stanford J. Shaw: History of the Ottoman Empire ... A Critical Analysis« (i: *Balkan Studies*, Vol. 24, 1985, 163-286). Et første bekendtskab med det osmanniske imperiums historie kan træffes i Josef Matuz, *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte* (2. Ausg., 1990).

Grundstammen i Charles & Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States 1804-1920* (1977) er stærkt forøget både med hensyn til omfang og tidshorisont i Barbara Jelavich, *History of the Balkans*. Vol. I: *Eighteenth and Nineteenth Centuries*; Vol. II: *Twentieth Cen-*

Religion og historie på Balkan

tury (1983). Jelavich følger i første bind i store træk samme velvalgte dispositionsprincip som Sugar, og andet bind om det 20. århundrede rammer tillige den samme heldige balance mellem det fælles og det specielle i de enkelte Balkanlandes historie. Man er i godt selskab med Jelavich, og hendes to bind er i dag en meget udbredt og refereret indføring i Balkans nyere historie. De fortjener deres status som det nærmeste, man kan komme et standardværk om Balkans historie siden det 18. århundrede.

Religionskrige?

Blandt de mange forsøg på at udrede årsagerne til Balkans krige og konflikter de seneste år har man kunnet møde en bestemt type forklaringer, der har fremhævet religionernes rolle. Modsætningerne betragtes da som religionskrige: serbere kontra kroater er ortodoksi kontra katolicisme, serbere kontra albanere i Kosovo er ortodoksi kontra islam, bulgarere kontra tyrkere er ortodoksi kontra islam, i Bosnien-Hercegovina kampe mellem islam, ortodoksi og katolicisme i forskellige konstellationer, det notorisk spændte forhold mellem Grækenland og Tyrkiet som bundende i det gamle religionssammenstød i det osmanniske imperiums dage osv. Hvis den type årsagsforklaringer foregiver eller antages at være udtømmende, er de udtryk for en hel utilstrækkelig gengivelse af Balkankonflikternes dybere årsager. På den anden side skal man ikke være blind for, at religion er involveret. I det tidligere Jugoslavien har man kunnet iagttage det på internationalt niveau flere gange: Beograd-Athen akser er bl.a. baseret på religiøs samhørighed og en fælles arv fra osmannertiden. Arabiske landes særlige bevågenhed for Bosnien-Hercegovina har et religiøst fællesskab som baggrund, og ministerpræsidenter fra Pakistan og Tyrkiet dukkede op i Sarajevo. Russiske tropper rykkede ind som FN-soldater, men blev modtaget som ortodokse trosfæller og slaviske brødre af de serbiske belejrer af Sarajevo. Ligeledes springer det i øjnene, at en af krigens parter simpelthen kaldes Muslimer, og at alle parter med særlig forkærlighed har ødelagt hinandens kirker og moskeer. I Grækenland undertrykkes den tyrkisk-muslimske minoritet i Vesttrakien, og under navneændringen i Bulgarien blev mo-

skeer lukket. Religion er en faktor i krigene og konflikterne – problemet er hvilken betydning, religion må tildeles i analysen.

Der kan i de enkelte konflikters baggrund og hændelsesforløb peges på mange specifikke faktorer. I det tidligere Jugoslavien kan man f.eks. nævne økonomiske og sociale kriser, udueligt politisk lederskab, Tysklands aktive politik for anerkendelse af Slovenien og Kroatien, EUs og FNs manglende vilje eller evne til at gribe effektivt fredsbevarende ind eller arrene fra ustaša-terroren. I Grækenlands forhold til republikken Makedonien er indenrigspolitiske hensyn åbenbare. Men under sådanne faktorer gemmer sig en fællesnævner for Balkankonflikterne, der er baggrunden for krigenes grusomhed og rummer et farligt konfliktpotentiale: nationalisme.

Analysen med udgangspunkt i konflikternes nationalistiske karakter indebærer forklaringsmodeller, der også indbefatter den religiøse faktor. Hvis man med Ernest Gellner¹³ forstår nationalisme som en politisk ideologi, der kræver sammenfald mellem kulturens og statens grænser, er forbindelsen til etnisk ideologi klar. Kulturens afgrænsning er en etnisk klassifikation og beror på den sociale gruppes etablering af kulturel forskellighed. Etnisk tilhørsforhold er således både baseret på en gruppes fælles kultur og forskelligheden fra andre grupper. Etnisk klassifikation benytter sig af så forskellige kriterier som bl.a. sprog, erhverv, udseende, religion, race og historiske myter. Nationalisme og etnisk ideologi er intimt forbundne, da nationalisme normalt er baseret på en etnisk ideologi, mens det omvendte ikke nødvendigvis er tilfældet. Forbindelsen mellem nationalisme og etnisk ideologi forklarer religionernes betydning og rolle, fordi religion er et af de etniske identifikationskriterier. Det er i øvrigt også derfor, at der fokuseres på ydre, historiske eller rituelle forskelligheder og ikke på teologiske modsætninger. En åbenlys illustration af dette forhold fandtes i det tidligere Jugoslavien, hvor man i befolkningsstatistikkerne siden 1971 indførte kategorien »Muslimer i national forstand«. Det var ikke udtryk for et specielt dybtgående muslimsk tilhørsforhold blandt nogle af landets indbyggere, men en betegnelse for en befolkningsgruppe i Bosnien-Hercegovina, hvis medlemmer med deres særlige kulturelle baggrund ikke ønskede etnisk klassifikation som serbere eller kroater.

Religion og historie på Balkan

Religion som en etnisk klassifikation forbundet med nationalisme omsat i militant praksis medfører i en vis forstand muligheden for »religionskrige«, men ikke som afledte af religiøse modsætninger; dem kan der spilles på og manipuleres med, men de er ikke årsagen og kan ikke betragtes løstrevet fra de øvrige aktuelle etniske identifikationskriterier.

Den etniske ideologis opfattelse af en befolkningsgruppes fælles afstamning og samhørighed kombineret med nationalismens ideal om sammenfald mellem den etniske gruppe, staten/magten og territoriet fører i sin rendyrkede form uvægerligt til enten etnisk udrensning eller minoritetsundertrykkelse. Balkan kan i rigt mål opvise eksempler på begge konsekvenser. I nationalismens navn kan religion spændes for mange vogne; religiøse mennesker og ledere af trossamfund kan også være nationalister – selv af den mest blodige og militante slags. Den nationalistiske ideologi og propaganda kan hente en del, men kun en del, af sin ammunition i historisk betingede religiøse modsætningsforhold. Dette finder sted i form af etnisk identifikation, og derved kan f.eks. nutidens muslimer og deres kultur blive levende vidnesbyrd om det osmanniske imperium, som i andre etniske gruppers nationale selvforståelse og nationalmytologi er lagt for had.

Efter de kompromitterede politiske systemers sammenbrud (Grækenland og Tyrkiet undtaget) har store befolkningsgrupper søgt sammen om etnisk tilhørsforhold, og de er i markant grad blevet opfordret dertil af de politiske ledere. I den svære politiske og økonomiske omstillingsproces har man vendt blikket fra politik, økonomi og socialisme og i stedet sat fokus på kultur, historie og religion. Chauvinistiske kredse har udnyttet denne udvikling i en magtpolitik med blodet, jorden og etnisk identitet i højsædet.

Noter

1. Der udkommer en strøm af bøger om Jugoslaviens opløsning. De rummer en mere eller mindre skønsom blanding af historisk baggrundsorientering, dokumentation, politisk analyse, krigsreportage, statistik, polemik og personlig refleksion over begivenhederne. Bortset fra enkelte publikationer nævnt her i noten vil jeg ikke gå nærmere ind på denne litteratur.

Knappe introduktioner og baggrundsmateriale om opløsningen er tilgængelig i bl.a. Vibeke Sperling (red.), *Jugoslavien i stykker* (København: Danmarks Radios

Forlag, 1992) og Marc Fritzler, *Stichwort: Das ehemalige Jugoslawien* (München: Wilhelm Heyne Verlag, 1993) og mere udførligt i Svein Mønnesland, *Før Jugoslavia og etter* (2. udgave, Oslo: Sypress Forlag, 1994) med et righoldigt illustrationsmateriale og i Erik André Andersen & Håkan Wiberg (red.), *Storm over Balkan* (København: C. A. Reitzels Forlag, 1994). Med særlig vægt på en økonomisk forklaringsmodel foreligger bl.a. Catherine Samary, »The Fragmentation of Yugoslavia. An overview«, (i: *Notebooks for Study and Research*, 19/20, Amsterdam 1993; på dansk uden kort og dokumentationsafsnit som *Krigen i Jugoslavien* (København: Socialistisk Arbejderforlag, 1994)).

Gunnar Nissen, *Jugoslaviens storhed og fald. Fra solidaritet til skilsmisse* (København: Branner og Korch, 1992) er en omfattende bog, der ikke ganske indfrier de forventninger, man kunne have til forfatteren, som er en kender af Jugoslavien med kærlighed til landet og det meste af befolkningen. Bogens ambition synes at være en samlet fremstilling af Jugoslaviens historie siden 2. verdenskrig; desværre har Nissen valgt en sammenblanding af rejselitteraturens krav og klischeer med den politisk-historiske analyse, og det svækker værdien.

Med en desillusioneret venstreorienteret og antiserbisk synsvinkel findes Branka Magaš, *The Destruction of Yugoslavia. Tracking the Break-up 1980-92* (London and New York: Verso, 1993), der rummer hendes store tidsskriftsartikler med oversat dokumentation fra 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne.

Krigsjournalisterne er også begyndt at udsende artikelsamlinger. Det er en vanskelig metier ikke blot på grund af den fysiske fare, men også fordi den stiller store krav til at holde sig fri af den bevidste vildledning af udenlandske journalister, der indgår i parternes propagandakrig. På dansk kan nævnes Publicist-prisvinderen Jan Stage, *Asken brænder. En forfatter i krig* (København: Informations Forlag, 1993) og på engelsk Pulitzer-prisvinderen Roy Gutman, *A Witness to Genocide. The First Inside Account of The Horrors of 'Ethnic Cleansing' in Bosnia* (Shaftesbury, Rockport, Brisbane: Element Books Ltd., 1993). Man må fremhæve Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia*. (New edition, Harmondsworth: Penguin Books, 1993; dansk oversættelse: *Jugoslaviens sammenbrud. Den tredje Balkankrig*, København: Gyldendal, 1994), som er en særlig heldig blanding af krigsreportage, baggrundsstof og analyser. Glenny var under de første to år af krigen i det tidligere Jugoslavien udsendt som BBC World Service's reporter og har et indgående lokalkendskab. Han trænger dybt og reflekterende ind i konflikternes væsen.

2. Gabriel Adriányi, *Geschichte der Kirche Osteuropas im 20. Jahrhundert*, Paderborn etc.: Schöningh, 1992, er disponeret efter lande og gennemgår især undertrykkelse og forfølgelse. Da forfatteren med »Kirche« udelukkende mener den katolske kirke, rummer bogen for så vidt angår Balkan kun større analyser for Transsylvanien, Slovenien, Kroatien og til dels Vojvodinas vedkommende, da de katolske trossamfund i det sydlige Balkan er forsvindende små. Fremstillingen af den katolske kirkes rolle i Kroatien under 2. verdenskrig (s. 147-150) må bruges med varsomhed.

Religion og historie på Balkan

3. Det har desværre ikke til udarbejdelsen af denne artikel været muligt at inddrage Smail Balić, *Das unbekannte Bosnien. Europas Brücke zur islamischen Welt*, Köln: Böhlau Verlag, 1992 og Michael W. Weithmann (Hg.), *Der ruhelose Balkan: die Konfliktregionen Südosteuropas*, München: dtv.-Wissenschaft, 1993.
4. Begrebet middelalder giver strengt taget kun mening i den vestlige, katolske del af Europa. Men når begrebet alligevel ofte ses overført til det sydøstlige Europa betegner det tiden fra de slaviske indvandrings afslutning (evt. fra kristningen af de slaviske folk) og frem til den osmanniske erobring.
5. Bernard Lewis, »Europe and Islam« (i: Lewis, B., *Islam and the West*, New York and London: Oxford University Press, 1993, 3-42) er et inspirerende essay om de store linier i konflikten mellem kristendom og islam i europæisk historie.
6. Det omtvistede Makedonien er et eksempel. Både Bulgarien, Grækenland og Serbien/Jugoslavien gør helt eller delvist krav på det lille område med den betydningsfulde placering, og de har alle på et eller andet tidspunkt behersket dele af det. I den seneste bulgarske nationalhistorie (*Istorija na Bălgarija*, Sofija: Izdatelstvo na Bălgarskata Akademija na Naukite, 1979 ff.) beskrives »de bulgarske landes historie«, og hermed menes de romerske provinser Moesien, Trakien og Makedonien - ganske uanset, om disse områder er bulgarske i den periode, det pågældende bind omhandler.
7. National selvforståelse er naturligvis et vanskeligt begreb, men på Balkan ikke uden en vis substans som resultat af en bevidst og succesrig indoktrinerings- og propagandapolitik. Hering forstår den nationale selvforståelse vedrørende osmannertiden som »... stereotype Denkmuster, d.h. immer wiederkehrende und gegen Kritik weitgehend immunisierte historische Tatsachenbehauptungen und Werturteile über die Osmanenzeit, ... die in wissenschaftlichen Abhandlungen, populären Darstellungen historischer Sachverhalte, in der politischen Rhetorik und Propaganda sowie in volkstümlichen Überlieferungen aufzutauchen pflegen und in den Balkanländer nicht nur wiet verbreitet, sondern im Nationalbewußtsein und in den Identitätsüberzeugungen großer Personengruppe fixiert sind.« (Hering 1989, 355).
8. Jf. Kiel, M., *Art and Society of Bulgaria in the Turkish Period. A Sketch of the Economic, Juridical and Artistic Preconditions of Bulgarian Post-Byzantine Art and its Place in the Development of the Art of the Christian Balkans, 1360/70-1700. A New Interpretation*, Assen and Maastricht: Van Gorcum, 1984, 33-35 *et passim* (disputats).
9. Det er skæbnens ironi, at det netop var ved centeret for osmanniske studier i Sarajevo med det fine, men nu sønderskudte bibliotek, at noget af den bedste og mest nuancerede forskning på hele Balkan foregik. I Sofija er et forskningsprojekt for tiden under opbygning, der fra bulgarsk side skal nyfortolke det osmanniske herredømme.
10. Grækenland udgør et specielt område i forhold til dette grove skema, da »guldalderen« her er antikken, mens bedømmelsen af Det Byzantinske Rige som udtryk for græsk kontinuitet eller forfald har været omdiskuteret.

11. I 1922 udkom bogen i London under titlen *The Balkan Peninsula and the Near East. A History from the Earliest Times to the Present Day*.
12. Oversat fra *L'Autriche-Hongrie, Idée d'avenir*, Paris: Éditions Desjonquères, 1991.
13. Gellner, E., *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1983, 1.

Vedr. etnicitet og nationalisme og den omfangsrige videnskabelige litteratur om emnet, der er udkommet især inden for de sidste tyve år, kan henvises til Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity & Nationalism. Anthropological Perspectives*, London and Boulder: Pluto Press, 1993.

Litteratur (ekskl. titler nævnt i noterne)

- Alexander, S., *Church and State in Yugoslavia since 1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Andersen, E. A. & Wiberg, H. (red.), *Storm over Balkan*, København: C. A. Reitzels Forlag, 1994.
- Banac, I., *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*, Ithaca and London: Cornell University Press, 1984 (1992).
- Béhar, P., *Østrig-Ungarn. Historien om det østlige og sydlige Europa – og en fremtidsvision*, København: Forum, 1992.
- Bosworth, C. E., »The Concept of Dhimma in Early Islam«, i: Braude & Lewis 1982, Vol. I, 37-51.
- Braude, B. & Lewis, B. (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society*, Vol. I-II, New York and London: Holmes & Meier Publishers, Inc., 1982.
- Braude, B. & Lewis, B., »Introduction«, i: Braude & Lewis 1982, Vol. I, 1-34.
- Braude, B., »Foundation Myths of the Millet System«, i: Braude & Lewis 1982, Vol. I, 69-88.
- Castellan, G., *History of the Balkans. From Mohammed the Conqueror to Stalin*, New York: Columbia University Press, 1992.
- Cohen, L. J., *Broken Bonds. The Disintegration of Yugoslavia*, Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press, 1993.
- Džaja, S. M., *Die 'Bosnische Kirche' und das Islamisierungsproblem Bosniens und der Herzegowina in den Forschungen nach dem Zweiten Weltkrieg*, München 1978.
- Džaja, S. M., *Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463-1804*, München: R. Oldenbourg Verlag, 1984.
- Fine, J. V. A. (Jr.), *The Bosnian Church: A New Interpretation. A Study of the Bosnian Church and Its place in State and Society from the 13th to the 15th Centuries*, Boulder: East European Quarterly, 1975.
- Fine, J. V. A. (Jr.), *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1983.

Religion og historie på Balkan

- Fine, J. V. A. (Jr.), *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1987.
- Fledelius, K., »Religion og politik på Balkan fra romertid til nutid«, i: Andersen & Wi-berg 1994, 152-187.
- Frazer, C. A., *Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Grothusen, K.-D. (Hg.), *Südsteuropa-Handbuch*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, Band I: *Jugoslawien* (1975); Band II: *Rumänien* (1977); Band III: *Griechenland* (1980); Band IV: *Türkei* (1985); Band V: *Ungarn* (1987); Band VI: *Bulgarien* (1990); Band VII: *Albanien* (1993).
- Heckmann, F., »Ethnos, Demos und Nation, oder: Woher stammt die Intoleranz des Nationalstaates gegenüber ethnischen Minderheiten?«, i: Seewann 1992, 9-36.
- Hegyí, K. & Zimányi, V., *Muslime und Christen. Das Osmanische Reich in Europa*, Budapest: Corvina, 1988.
- Hering, G., »Die Osmanenzeit im Selbstverständnis der Völker Südosteuropas«, i: Majer 1989, 355-380.
- Hösch, E., *Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, 2. Ausg., München: C. H. Beck, 1993.
- Hussey, J. M., *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Oxford: Clarendon Press, 1986 (1990).
- Jelavich, B., *The Establishment of the Balkan National States 1804-1920*, Seattle and London: University of Washington Press, 1977.
- Jelavich, B., *History of the Balkans. Vol. I: Eighteenth and Nineteenth Centuries; Vol. II: Twentieth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Karpat, K. H., »Millets and Nationality: The Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era«, i: Braude & Lewis 1982, Vol. I, 141-169.
- Karpat, K. H., »Ottoman Views and Policies Towards the Orthodox Christian Church«, i: *Greek Orthodox Theological Review*, Vol. 31, Nr. 1-2, Brookline, Mass. 1986, 131-155.
- Kunt, İ. M., »Transformation of Zimmi into Askerî«, i: Braude & Lewis 1982, Vol. I, 55-67.
- Majer, H. G. (Hg.), *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen (Südsteuropa-Handbuch, 19. Band)*, München: Selbstverlag der Südsteuropa-Gesellschaft, 1989.
- Matuz, J., *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*, 2. Ausg., Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990.
- Norris, H.T., *Islam in the Balkans. Religion and Society between Europe and the Arab World*, London: Hurst & Company, 1993.
- Nyssen, W.; Schulz, H.-J. und Wiertz, P. (Hgg.), *Handbuch der Ostkirchenkunde*, Band I-II, Düsseldorf: Patmos Verlag, 1984, 1989.

- Popovic, A., *L'Islam balkanique. Les Musulmans du sud-est européen dans la période post-ottomane*, Berlin: In Commission bei Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1986.
- Poulton, H., *The Balkans. Minorities and States in Conflict*, New edition, London: Minority Rights Publications, 1993.
- Ramet, S. P., *Balkan Babel. Politics, Culture, and Religion in Yugoslavia*, Boulder, San Francisco and Oxford: Westview Press, 1992.
- Runciman, S., *The Great Church in Captivity. A Study of the Patriarchate of Constantinople From the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- Runciman, S., »Rum Milleti: The Orthodox Communities under the Ottoman Sultans«, i: Yiannias 1991, 1-15.
- Schevill, F., *A History of the Balkans. From the Earliest Times to the Present Day*, New York: Dorset Press, 1991 (1922).
- Schönfeld, R. (Hg.), *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa*, München: R. Oldenbourg Verlag, 1987.
- Seewann, G. (Hg.), *Minderheitenfragen in Südosteuropa*, München: R. Oldenbourg Verlag, 1992.
- Shaw, S. J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Vol. I: *Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1208-1808*; Vol. II (sammen med Ezel Kural Shaw): *Reform, Revolution and Republic. The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976-77.
- Shaw, S. J., *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York and London: New York University Press, 1991.
- Sugar, P. F., *Southeastern Europa under Ottoman Rule, 1354-1804*, Seattle and London: University of Washington Press, 1977.
- Vryonis, S. (Jr.), »Stanford J. Shaw: History of the Ottoman Empire ... A Critical Analysis«, i: *Balkan Studies*, Vol. 24, Thessaloniki 1985, 163-286.
- Yiannias, J. J. (ed.), *The Byzantine Tradition After the Fall of Constantinople*, Charlottesville and London: University Press of Virginia, 1991.

Summary

The article »Religion and History of the Balkans« gives a survey of selections from recent literature and a few older, classic works on the history of the religions, i.e. Christianity, Islam and Judaism in the Balkans (except Turkey). The article puts a special emphasis on literature dealing with the connection between the religions and the political and social history. This is followed by a comment on national mythologies in the Balkans and an introduction to the literature on the history of this region. The conclusion evaluates the role of the religions in the present Balkan conflicts; the religions are not crucial and the conflicts

Religion og historie på Balkan

are not religious wars but because of the importance of religion in ethnic classification, the religions become part of the nationalist power game.

Carsten Riis

Kandidatstipendiat, mag.art. et cand.mag.

Institut for Religionsvidenskab

Aarhus Universitet